

Ελληνικό δίκτυο ομαδικών αναλυτών

Ημερίδα, 2-4-2016: Το κοινωνικό ασυνείδητο στην κοινωνία και την κλινική πρακτική

Παρουσίαση της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου του Tom Ormay: **Η Κοινωνική Φύση των Προσώπων. Ένα Πρόσωπο δεν είναι Πρόσωπο**

Κώστας Μωρόγιαννης,

Ψυχίατρος- Ομαδικός Αναλυτής morkost10@gmail.com

Ο Elias μιλώντας για το έργο του «Η Διαδικασία του Πολιτισμού» (The civilizing process) δηλώνει ότι η μείζων ανακάλυψή του συνίσταται στη διαπίστωση ότι οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης και της εξατομίκευσης βαίνουν πάντοτε ταυτοχρόνως. Το άτομο είναι επίπεδο της ομάδας και τα δύο μέρη, άτομο και ομάδα, δεν διαχωρίζονται, αλλά αποτελούν διαφορετικά επίπεδα του ίδιου πεδίου παρατήρησης. Ως εκ τούτου, τα δύο επίπεδα πρέπει να εξετάζονται ταυτοχρόνως. Η ομάδα, κάθε ομάδα, αποτελείται από άτομα, αλλά το ομαδικό ή κοινωνικό επίπεδο έχει τη δική του οργάνωση που δεν μπορεί να αναχθεί στα άτομα. Αυτό είναι ένας άλλος τρόπος να πούμε ότι η ομάδα είναι κάτι πέραν των ατόμων που την αποτελούν.

Κατά τον Foulkes και τον Elias, το κοινωνικό διαποτίζει το άτομο και το άτομο συν-διαμορφώνει το κοινωνικό. Οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης και εξατομίκευσης εξελίσσονται πάντοτε ταυτόχρονα και βεβαίως οι διαδικασίες αυτές συνίστανται σε ψυχικά και κοινωνικά γεγονότα συνειδητά και ασυνειδητά.

Έτσι προκύπτει η ανάγκη νέων εννοιών που θα απεικονίζουν και θα περιγράφουν αυτή τη συνολική εικόνα. Δηλαδή «Το άτομο ως όλον μέσα στη συνολική κατάσταση», όπως το έθεσε ο Foulkes. Ο Foulkes είχε συνειδητοποιήσει την ανάγκη αυτή όταν έγραψε: «Όλες οι έννοιες που χρησιμοποιούμε μιλώντας για την ομαδική συμπεριφορά, θα πρέπει να είναι έννοιες που προέρχονται συγκεκριμένα από τη μελέτη των ομάδων. Η χρήση προκατασκευασμένων εννοιών της ατομικής ψυχολογίας, το μόνο που κάνει είναι να θολώνει την οξύτητα των παρατηρήσεών μας και να τις παραμορφώνει, ενώ η μελέτη των ομάδων θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τα φαινόμενα πιο ξεκάθαρα και στις δύο καταστάσεις» (Foulkes and Anthony 1957, σ. 250).

Ο Ormay ανταποκρίνεται στην παρότρυνση αυτή του Foulkes εισάγοντας μια τέτοια έννοια. Είναι η έννοια του NOS την οποία ορίζει με διάφορους τρόπους.

Στο σημείο αυτό κρατάμε τον εξής ορισμό:

Το NOS, λέει ο Ormay, αντιστοιχεί σε ό,τι ο Elias αποκαλούσε οργάνωση του κοινωνικού επιπέδου. Σύμφωνα με τον Elias ο όρος «οργάνωση του κοινωνικού επιπέδου», περιγράφει ό,τι περιγράφει και ο όρος Κοινωνική Δομή αλλά ειδικότερα από την πλευρά των μερών. Ο Elias εισάγει τον όρο Κοινωνικός Σχηματισμός (configuration) για να περιγράψει το όλον, τον κοινωνικό σχηματισμό, από την πλευρά των ατόμων που αποτελούν αυτόν τον κοινωνικό σχηματισμό.

Κάθε ανθρώπινη ομάδα είναι ένας κοινωνικός σχηματισμός, μια configuration. Κάθε άτομο καταλαμβάνει μια ιδιαίτερη θέση εντός του Κοινωνικού Σχηματισμού ανάλογα με την ισχύ που κατέχει. Υπάρχουν διαφορές ισχύος που οδηγούν σε αντίστοιχες σχέσεις εξουσίας. Υπάρχουν επίσης περιορισμοί (constraints). Κάθε άτομο περιορίζεται, ως προς το τι θα σκεφθεί, θα αισθανθεί και θα πράξει από όλα τα άλλα άτομα του σχηματισμού, ενώ ταυτόχρονα περιορίζει

όλα τα άλλα άτομα. Αυτό είναι ένας άλλος τρόπος να πούμε ότι τα άτομα κάθε κοινωνικού σχηματισμού είναι αλληλένδετα και αλληλεπιδρώντα. Αυτό προκύπτει και μόνο από τη συνύπαρξη των ατόμων εντός του σχηματισμού.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι το NOS είναι μια έννοια που περιγράφει πλευρές αυτής της συνύπαρξης των ατόμων εντός κάθε κοινωνικού σχηματισμού, εντός κάθε ομάδας. Περιγράφει ειδικότερα την κοινωνική πλευρά του προσώπου ή αλλιώς – όπως θα έλεγε ο Dalal - το πρόσωπο σε κοινωνική σχέση.

Εντός του ενιαίου πεδίου παρατήρησης που περιλαμβάνει το ατομικό και το ομαδικό επίπεδο, η έννοια NOS περιγράφει το ομαδικό επίπεδο, δηλαδή την κοινωνική πλευρά της προσωπικότητας ή, με άλλα λόγια, το κοινωνικό πρόσωπο.

Έτσι, μπορούμε να αντιληφθούμε πληρέστερα το σχήμα του Foulkes: «Το άτομο ως όλον μέσα στη συνολική κατάσταση». Για να αποτυπώσει καλύτερα το σχήμα αυτό ο Ormay προβαίνει σε μια μείζονα κίνηση: εισάγει την έννοια του NOS και ταυτόχρονα αναθεωρεί τη δομική θεωρία της προσωπικότητας του Φρόιντ. Έτσι από το φροϋδικό σχήμα «Αυτό-Υπερεγώ-Εγώ», Ο Ormay μας οδηγεί στο σχήμα «Αυτό-Εγώ-NOS».

Έτσι όλη η ψυχολογία γίνεται κοινωνική ψυχολογία, όπως το έθεσε ο Foulkes (Foulkes 1964).

Φαίνεται ότι και ο Φρόιντ είχε συνείδηση αυτού του γεγονότος όταν έγραψε: «...καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι η ομαδική ψυχολογία είναι η αρχαιότερη ανθρώπινη ψυχολογία. Αυτό που απομονώσαμε ως ατομική ψυχολογία, παραβλέποντας όλα τα ομαδικά της ίχνη, προέκυψε αργότερα βαθμιαία και αποσπασματικά, μόνο από την ομαδική ψυχολογία...» (Freud, 1921).

Ο Φρόιντ έκανε όμως μια επιλογή: Από το συνολικό πεδίο παρατήρησης επέλεξε να επικεντρωθεί στο ατομικό επίπεδο. Έτσι κατέληξε στη δομική θεωρία του για την προσωπικότητα, στο σχήμα «Αυτό-Υπερεγώ-Εγώ».

Γνωρίζουμε, τώρα, ότι αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ήθελε να αναπτύξει την ψυχανάλυση κατά το υπόδειγμα των φυσικών επιστημών της εποχής του. Το

υπόδειγμα αυτό δεν μπορούσε να στηρίξει κάτι άλλο πέραν της μελέτης του ατομικού επιπέδου, «θυσιάζοντας», έτσι, την κοινωνική διάσταση του προσώπου.

Ο Foulkes ξεκίνησε από το σημείο αυτό. Ο Ormay μας προσφέρει κάποια από τα εννοιολογικά εργαλεία που αναζήτησε ο Foulkes για να ολοκληρώσει το εγχείρημά του.

Εισάγει το NOS, που περιγράφει την κοινωνική πλευρά του εαυτού. Το NOS όπως και το Εγώ –λέει ο Ormay– αρχίζει ν' αναπτύσσεται αμέσως μετά τη γέννησή μας. Οι παρατηρητές βρεφών (όπως ο Stern) το επιβεβαιώνουν αυτό, καθώς διαπιστώνουν ότι το νεογέννητο επιδεικνύει κοινωνικού τύπου απαντητικότητα και συναλλαγή από την αρχή της ζωής του (Stern, 1973). Το NOS κατά τον Ormay περιλαμβάνει το Συλλογικό που εμπεριέχει το Κοινωνικό από το οποίο προέρχεται το Ατομικό. «Ζούμε τη ζωή μας και στα τρία επίπεδα συγχρόνως. Δύο από τα τρία, το Συλλογικό και το Κοινωνικό εμπεριέχονται στο NOS, και το Ατομικό επίπεδο το διαχειρίζεται το εγώ» (Ormay 2016). Βεβαίως, δεν προβαίνει σε μια αξιωματική απόφαση. Μας οδηγεί πειστικά, και με κάθε εχέγγυο επιστημονικής διερεύνησης, στον δρόμο που οδηγεί στα συμπεράσματά του. Είναι πειστικός γιατί διαθέτει την ευρύτητα του «καθολικού» διανοούμενου που τη συνδυάζει με την τόλμη μιας εφηβικής «επιστημοφιλίας», θα έλεγε κανείς. Έτσι π.χ. μας κάνει να νιώθουμε «φυσική» την αναδιάρθρωση της δομικής θεωρίας του Φρόιντ: Από το κατ' αρχήν οικείο, σχεδόν «φυσικό» σχήμα (Αυτό-Υπερεγώ-Εγώ), μας οδηγεί στη δική του σύνθεση (Αυτό-Εγώ-NOS). Το Υπερεγώ δεν εξαφανίζεται στο καινούργιο σχήμα, αλλά είναι πλέον η γέφυρα μεταξύ του αυτό και του NOS, ελευθερώνοντας το Εγώ. Ο Ormay προβαίνει εδώ σε μια εξαιρετική ανάλυση της λειτουργίας του Υπερεγώ και των ευεργετικών συνεπειών που επιφυλάσσει η νέα σύνθεση στο επίπεδο της κλινικής πρακτικής. Στο τέλος της ημέρας ο αναγνώστης αισθάνεται απολύτως οικεία με το καινούριο σχήμα, παρ' ότι εν τω μεταξύ έχει επισυμβεί μια επαναστατική αλλαγή... Αλλά οι αναθεωρήσεις δεν σταματούν εδώ: διεκδικώντας τη στήριξη του NOS στη Βιολογία, στο Κοινωνικό Ένστικτο, αναμορφώνει και τη θεωρία των ενστίκτων. Στη θέση της φροϊδικής σύνθεσης προτείνει και πάλι ένα δυαδικό σύστημα, που τώρα περιλαμβάνει το ένστικτο της επιβίωσης και το κοινωνικό ένστικτο. Περαιτέρω, συζητά τη σχέση του NOS με το κοινωνικό

ασυνείδητο και τη σχέση αμφοτέρων με το πρόσωπο και το ατομικό ασυνείδητο. Δεν παραλείπει να αναφερθεί σε θέματα που συνήθως παρακάμπτουμε ως αυτονοήτως γνωστά όπως π.χ. οι έννοιες της συνείδησης και της βούλησης, για τις οποίες προβαίνει σε εκτενή συζήτηση. Η συνείδηση είναι ένα προϊόν του NOS –λέει ο Ormay. Πράγματι, ετυμολογικά η λέξη conscious (συνειδητό) προέρχεται από το λατινικό con-scire, που σημαίνει «γνωρίζω από κοινού», ένα «συνειδέναι», δηλαδή, και έτσι επιβεβαιώνεται η θέση του Foulkes ότι η θεραπεία μπορεί να εξισωθεί με την επικοινωνία. Την επικοινωνία στην οποία περιγράφει επαρκώς κάθε ατομική εμπειρία. Η ευρεία φιλοσοφική παιδεία του Ormay αναδεικνύεται ιδιαίτερα εδώ, εμπλουτίζοντας παλιές έννοιες και αναδεικνύοντας καινούργιες. Η συζήτηση της αριστοτελικής έννοιας της «προαίρεσης» (intention στο αγγλικό κείμενο, πρόθεση και προθεσικότητα στην ελληνική μετάφραση), στην οποία υπεισέρχεται, είναι ένα άλλο παράδειγμα επ' αυτού. Οι θεωρίες των ενστίκτων, η έννοια του NOS, αποκτούν πληρέστερη υπόσταση υπό το φως της αριστοτελικής οπτικής.

Η ύπαρξη και η πορεία κάθε προσώπου μέσα στον κόσμο φωτίζονται επίσης επαρκέστερα εάν στην οπτική μας συμπεριλάβουμε την αριστοτελική προαίρεση (την πρόθεση και την προθεσικότητα στη μετάφρασή μας). Η πορεία μας μέσα στον κόσμο «που μας περιμένει αλλά και τον δημιουργούμε» αποκτά έτσι ένα πιο πλήρες νόημα. Ο Winnicott αναφέρεται σ' αυτό όταν λέει ότι το νεογνό έρχεται σ' ένα κόσμο που το περιμένει αλλά το νεογνό επίσης συν-διαμορφώνει αυτόν τον κόσμο.

Ο Foulkes μιλάει επίσης γι' αυτό όταν λέει ότι το κοινωνικό διαποτίζει το άτομο αλλά το άτομο συν-διαμορφώνει το κοινωνικό. Στην αναλυτική ομάδα κάθε πρόσωπο συν-διαμορφώνει την ομάδα, δημιουργώντας το NOS της ομάδας, που είναι ιδιαίτερο για κάθε ομάδα. Η δυναμική αλληλεπίδραση του Εγώ του κάθε μέλους της ομάδας, με το NOS της ομάδας, μπορεί να περιγράψει επαρκώς τη διαδικασία της θεραπείας στην ομάδα.

Συζητά επίσης τις έννοιες της ενσυναίσθησης καθώς και την έννοια της ομαδικής μήτρας (matrix) και την έννοια του ναρκισσισμού που εκ των πραγμάτων,

όπως αποδεικνύει, σχετίζονται με το NOS. Αναδεικνύει τους περιορισμούς των σχεσιακών, διυποκειμενικών και αντικειμενοτρόπων ψυχαναλυτικών θεωριών, ως προς τη δυνατότητά τους να υποστηρίξουν ένα πραγματικά ομαδικο-αναλυτικό υπόδειγμα, εξηγώντας κατ' αυτόν τον τρόπο και το γεγονός ότι ο Foulkes δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις προσεγγίσεις αυτές. Οδηγείται, έτσι, στην αναμόρφωση τόσο της ομαδικο-αναλυτικής όσο και της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Ουσιαστικά, μέσω της εισαγωγής του NOS στη δομική θεωρία της προσωπικότητας, ο Ormay οδηγείται σε μια συνύφανση της ψυχαναλυτικής θεωρίας με την ομαδική αναλυτική θεωρία. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ομαδική ανάλυση αναγορεύεται την κατ' εξοχήν ψυχαναλυτική θεωρία που μπορεί τώρα να υποστηρίξει θεωρητικά την ολοκλήρωση του εγχειρήματος των Foulkes και Elias που εξαρχής κατέτεινε προς μια σύζευξη της ψυχανάλυσης με την κοινωνιολογία. Έτσι, το πεδίο του βιο-ψυχο-κοινωνικού ενοποιείται και το συνολικό σχέδιο μοιάζει με το σχέδιο του Elias που επίσης με το έργο του (τη θεωρία του για τον κοινωνικό σχηματισμό και τη θεωρία του συμβόλου) υπηρέτησε έναν τέτοιο σκοπό.

Ο Elias ισχυρίζεται ότι οι διαδικασίες της σκέψης, της γνώσης και της γλώσσας «δεν είναι οντότητες από μόνες τους, αλλά λειτουργίες συνδεδεμένες με όργανα» (εννοεί όργανα του σώματος) (Elias 1991). Υπάρχει και στον Φρόντ μια προσπάθεια ενοποίησης του βιο-ψυχο-κοινωνικού, όταν έγραψε ότι «το Εγώ είναι πρωτίστως ένα σωματικό Εγώ» (Φρόντ 1933). Δεν ανέπτυξε όμως ποτέ περισσότερο αυτήν την ιδέα.

Ο Ormay στηρίζει την έννοια του NOS σε μια λειτουργία που εμπλέκει το σώμα. Το NOS αποτελεί έκφραση του Κοινωνικού Ενστίκτου -λέει ο Ormay- και υποστηρίζει αξιόπιστα την άποψη αυτή με δεδομένα από την Βιολογία. Έτσι ίσως γίνεται κατανοητό το σχήμα του Elias ότι δηλαδή «η κοινωνία είναι επίπεδο της φύσης» ή, με άλλα λόγια, ότι «η φύση μας προετοιμάζει για τον πολιτισμό», για το NOS με όρους του Ormay. Γίνεται επίσης αντιληπτή η διαφορά με την φροϊδική αντίληψη ότι ο πολιτισμός, είναι πηγή ευτυχίας.

Με την εισαγωγή του NOS έχουμε μια περισσότερο εκλεπτυσμένη ανάπτυξη των θεωριών του συμβόλου και με τη θεμελίωση του NOS στο κοινωνικό ένστικτο έχουμε μια πληρέστερη σύνδεση με την νευροβιολογική βάση.

Ουσιαστικά ο Ormay μας παρουσιάζει μια αλλαγή επιστημονικού υποδείγματος. Στηρίζει θεωρητικά το νέο επιστημονικό υπόδειγμα το οποίο εισάγει η ομαδική ανάλυση στον χώρο της ψυχοθεραπείας.

Το ψυχαναλυτικό υπόδειγμα «μητέρα –βρέφος» έχει εκλάβει το άτομο ως πρωτογενές και την ομάδα ως δευτερογενή.

Η προσέγγιση του Ormay, με την εισαγωγή του NOS και την αναθεώρηση της δομικής θεωρίας του Φρόντ, αποτελεί μια πρωτότυπη και επεξεργασμένη συμβολή που οδηγεί στη μετατόπιση από την άποψη αυτή. Έτσι, ενισχύεται η θεμελίωση ενός πραγματικά ομαδικο-αναλυτικού υποδείγματος. Προς την κατεύθυνση αυτή έχουν κινηθεί και άλλοι μετα-φουξιανοί κλινικοί και θεωρητικοί, με προεξάρχοντες τους Malcolm Pines και Farhad Dalal.

Βιβλιογραφία

1. Brown, D. (1997). Conversation with Norbert Elias. *Group Analysis*, 30(4): 515-524 .
2. Dalal, F. (2007). Η Ομαδική Ανάλυση μετά τον S.H. Foulkes. Ας (ξανα)μιλήσουμε σοβαρά για την Ομάδα. Αθήνα. Κανάκη.
3. Elias, N. (1978). *What is Sociology?* London: Hutchincon
4. Foulkes, S. H., & Anthony, E. J. (1957). *Group Psychotherapy. The Psychoanalytical Approach.* London: Karnac, 1984.
5. Foulkes S.H. (1964). *Therapeutic Group Analysis.* London: Karnac, 1984.
6. Freud S. (1921). *Group Psychology and the Analysis of the Ego.* London Hogarth Press. Ελληνική Μετάφραση: Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ. Εκδ. Επίκουρος. Αθήνα 1977.
7. Freud S. (1933). *New Introductory Lectures on Psycho-analysis.* SE, Vol. XXII, London, The Hogarth Press.
8. Ormay, Tom, (2016). *Η Κοινωνική Φύση των Προσώπων. Ένα Πρόσωπο δεν είναι Πρόσωπο.* Αθήνα. Εκδόσεις Τοπος.

9. Stern, D. N. (1973). *The Interpersonal World of the Infant*. New York. Basic Books.
10. Winnicott, D. W. (1964). *The Child, the Family, and the Outside World*. London. Hogarth Press.